

Maarifçilik hərəkatının təsiri ilə XX yüzilliyin ilk illərindən məktəblərin açılmasını, oğlanlarla birlikdə qızların da təhsilə cəlb olunmasını qəbul etmiş fanatik dindarlar, hicabın ləğvi məsələsinə çox ağırlı yanaşır, bu fikri yaxına buraxmaq istəmirdilər. Mətbuatda qadın problemləri ilə bağlı fikirlər ictimaiyyətə iki istiqamətdə çatdırılırdı. Mühərrirlərdən bir qrupu qadına cəmiyyətin tam hüquqlu üzvü kimi baxır, mətbuatda onun azad olması, təhsil alması, sosial həyata qovuşması kimi məsələlər qaldırırdılar. Onların önündə Ə.Ağayev, M.Şahtaxtlı, C.Məmmədquluzadə, Ömər Faiq və başqaları dayanır. Digər qrup isə çadranı namus mücəssəməsi, ilahi göstəriş hesab edərək “qadın övladının tərbiyəçisi olduğuna görə oxumalıdır, yalnız onları tərk etməməlidir” - kimi fikirlər yayırdılar.

Tarix elmləri namizədi Amalya Qasimova yazır: “Əhməd bəy Bakıda böyük nüfuza malik şəxslərdən idi. Dərin biliyi, geniş dünyagörüşü ilə seçilirdi. O, 1869-cu ildə Şuşada dindar və maarifpərvər bir ailədə anadan olmuş, ibtidai təhsilini ev şəraitində axunddan almış, ərəb və fars dillərini öyrənmişdi. Tiflis Gimnaziyasını bitirdikdən sonra Sankt-Peterburqda Sənaye- Texnologiya İnstitutuna daxil olmuşdu. Bu şəhərdə Əli bəy Hüseynzadə və Əlimərdan bəy Topçubaşovla tanış olmuşdu. İnstitutu bitirmədən Parisə gedərək Fransız Kollecinə daxil olmuş, “Şərq dilləri” və “Şərq xalqlarının tarixi” kurslarında dinləyici kimi iştirak etmiş, təhsilini Sarbonna Universitetinin hüquq fakültəsində davam etdirmişdi. Dövrü mətbuatda islamın siyasi, ideoloji, etik, iqtisadi, hüquqi və fəlsəfi problemlərinə dair əsərlər və məqalələr çap etdirirdi. “Həyat”, “İrşad”, “Tərəqqi”, “Progress” qəzetlərində redaktorluq fəaliyyəti zamanı mədəni-maarif ocaqları, xeyriyyə cəmiyyətləri yaratmaq üçün Qafqaz türklərini birliyə çağırmış, dini xurafata və cəhəllətə qarşı çıxmışdır.

Əhməd bəy Ağayev qadın intibahı tərəfdarı idi və bu bərdə öz düşüncələrini hələ 1901-ci ildə “Kavkazski vestnik” jurnalının 3-cü sayında dərc olunmuş “İslam dinində və islam aləmində qadın” əsərində ifadə etmişdi. Əsər çox tez məşhurlaşmışdı və dövrün tərəqqipərvər ziyalıları tərəfindən təqdir edilmişdi.

Əsərdə Ə.Ağayev, nəinki təkcə Azərbaycan, həmçinin, bütün müsəlman qadınlarının keçmişi, bu günü, gələcəyi ilə bağlı problemlərə toxunurdu. Müəllif yazırdı ki, feminizmin bu qədər sürətlə irəlilədiyi, Avropa və Amerikada patriarxal ailənin bünövrəsinin dağıldığı, qadına öz taleyi üzərində düşünmək, indiyədək kişilərin inhisarında olan peşələrdə çalışmaq imkanı verildiyi halda, Asiya və Afrikada islama itaət edən qadınlar ən adi insani hüquqlardan məhrumdurlar. Müsəlman qadınının ağır və cəhəllətli həyatı, bütün çətinliyinə baxmayaraq, indiyədək güclü etiraz doğurmayıb və qanəddici islahatçı meydana çıxmayıb. Hərdəbir Türkiyə və Misir mətbuatında müsəlman qadının cəmiyyətdə və ailədə dözülməz vəziyyəti, onların fiziki və əqli inkişafının qarşısını alan “buxovlardan” azad edilməsi zərurəti ilə bağlı səslər yüksəlir, lakin onlar hələ cəsəretsiz, zəif və birbaşa yox, eyhəmlarla deyilmiş sözlərdir. Onlar müsəlman cəmiyyətinə xüsusi təsir gücünə malik deyillər. Konstantinopolda, Qahirədə və digər şəhərlərdə qadınlar üçün təhsil müəssisələri açılsa da, onlar onsuz da, hər gün Avropa və avropalılar ilə təmasda olan yüksək dairələri əhatə edir”.

Ə.Ağayev müsəlman qadınının vəziyyətindən danışarkən, ali silki deyil, əsasən, əksəriyyət təşkil edən kütləni nəzərdə tuturdu. Müəllif əsərdə qadının əsərdə qalması

sının səbəblərini Məhəmməd peyğəmbərdə və islam dinində axtaran Qərb ideoloqlarına cavab verir, Məhəmməd peyğəmbərə qədərki dövrdə onların İranda və Ərəbistandakı hüquqsuz vəziyyətini misallarla sübut edir və göstərirdi ki, keçmişdə İranda qadın bütünlüklə kölə sayılırdı. Qanunlar qadının alınib-satılmasına icazə verirdi. Onlar ailədə kişidən asılı idi və kişi onunla ev heyvanı səviyyəsində rəftar edirdi. Ərəbistanda isə, ailədə qız övladının doğulması ən pis əlamət sayılırdı. Onlar körpə qızları diri-diri quma basdırır, satır, yaxud hər hansı bir ev heyvanına dəyişirdilər, nikah təsadüfi və formal xarakter daşıyır, nə qanunlar, nə adətlər, nə də maddi və mənəvi öhdəliklərlə möhkəmləndirilmirdi. Qadınlar və kişilər bir-birini istedikləri vaxt tərk etməkdə azad idilər. Ərəblərin ailə həyatı qadının qohumları tərəfindən güclü qisas qorxusu yarana biləcəyi zaman davamlı olurdu. Məşhur ərəblər 15, 20, bəzən 100 arvad alırdılar. Bu qadınlar bütün hüquqlardan məhrum idilər. Onlar nə öz ərələrindən, nə də öz kişi qohumlarından heç bir ırs almırdılar. Ata adət üzrə öz qızının həyatını istədiyi kimi idarə edirdi. Beşik yaşından kimə istəsə vəd edə və ya nişanlaya bilərdi.

A.Qasimovanın fikrincə, “İslam dinində və islam aləmində qadın”

peyğəmbər onu ittiham edir: “Deməli, Allah sənin ürəyini bütün insanı duyğulardan məhrum edib. Sən insana verilən hüdudsuz həzzlərdən məhrumsan”.

Digər bir nəsihətində Məhəmməd peyğəmbər “Allah cənnəti anaların ayaqları altında yaratmışdır” - demişdir. Beləliklə, qadını mənəvi cəhətdən yüksəldən Məhəmməd peyğəmbər onlara bir çox müasir ölkələrin qanunlarından, məsələn, fransız qadınlarının arzuladığından da üstün hüquqlar verdi. Bu qanunlara görə qız övladları ata və anadan vərəsəliyi qəbul edə bilər. Valideynlər yetkinlik yaşına çatmamış qızları sata və ya taleyi ilə bağlı heç bir göstəriş verə bilməzlər. Onlar, öz arzularına rəğmən, ailə həyatı qurmaqda sərbəst idilər. Qurana görə ərde olan qadın tamhüquqlu vətəndaşdır.

Müəllif əsərdə çoxarvadlılıq üzərində də dayanır. O, qeyd edir ki, Məhəmməd peyğəmbərə qədərki dövrdə Ərəbistanda və qonşu ölkələrdə tam və sərhədsiz poliqamiya (çoxarvadlılıq) hökm sürürdü. Bu, bir tərəfdən, Şərqə məxsus kök atmış adətlərlə, digər tərəfdən Şərq ölkələrinin təbiəti və burada yaşayan insanların çılğın olması ilə bağlı idi. Məhəmməd peyğəmbər qanun qadınların sayını dördə endirməklə yanaşı, elə şərtlər qoydu ki,

Əhməd bəy Ağayevin əsərlərində qadın hüquqlarının müdafiəsi

adlı elmi, tarixi-publisistik əsərində Əhməd bəy Ağayev islam dininin qadına ailə və nikah məsələlərinin həllində, məişətdə verdiyi hüquqlar üzərində dayanır. Ə.Ağayev yazır ki, Məhəmməd peyğəmbər özünün ilk nəsihətlərində qadına qarşı vəhşi adətlərə qarşı çıxdı. Quranda qadına böyük bir hissə ayrıldı. “Ən-Nisə” surəsi göstərir ki, qadına necə böyük əhəmiyyət verilmişdir: “Alahdan qorxun. O, kişilərlə qadını eyni maddədən yaratmışdır”. Qurana görə ərli qadın tam hüquqlu vətəndaşdır. O öz əmlakına sahib olmaqda və onu idarə etməkdə azaddır. Quran zorakı evliliyin əleyhinədir. Quran, həmçinin, qız uşaqlarının diri-diri quma basdırılıb, məhv edilməsinə qarşı çıxdı: “Öz uşaqlarınızı öldürməyin”.

Rəvayətə görə islamı yenidən qəbul etmiş Beniamin tayfasından olan Kays Asim peyğəmbərin yanına gələrkən, onun kiçik bir qızıoğazı öpüb oxşadığını görür və soruşur: - Oxşadığın bu quzu kimdir? Məhəmməd peyğəmbər qürurla cavab verir: - Bu, mənim qızımdır! O deyir: - “Allahım! Mənim çoxlu belə uşağım olub. Mən onların heç birini öpmədən hamısını diri iken basdırmışam”. “Bədbəxt” -deyə Məhəmməd

bu, istər-istəməz, təkarvadlılığa gətirib çıxaracaqdı.

Bu şərtlərin ən əsasları aşağıdakılardır: ər bütün arvadlarına qarşı ədalətli olmalı, onları eyni dərəcədə sevməlidir. Lakin bu, mümkündürmü? Bu suala Quranda belə cavab verilir: “Lakin siz öz tərəfinizdən arvadlarınıza qarşı nə qədər ədalətli olmağı arzu etsəniz də, bu, insanın qüvvəsi xaricindədir. Hamısını eyni dərəcədə sevmək mümkünürmü? Çoxarvadlılar belə halda daim günah işlədəcəklər”.

Bəs nə etməli? Bu sualın da cavabını Quranda tapmaq mümkündür: “Siz öz tərəfinizdən arvadlarınız arasında ədalətli olmayacağıңызdan qorxursunuzsa, onda yalnız birini seçin, bu, ədalətsizliyə yol verməmək və günah işlətməmək üçün ən düzgün yoldur.”

A.Qasimova yazır: “Əhməd bəy Ağayev Məhəmməd peyğəmbəri örtlülüyü “təbiq etdiyinə görə” mühakimə edənləri də haqsız sayır və çadra örtməyin bir çox dövlətlərdə hələ Məhəmməd peyğəmbərdən əvvəl bir adət şəklində mövcud olduğunu yazırdı.

O, belə qənaətə gəlirdi ki, Məhəmməd peyğəmbərin dövründə çılğın, yarımçılpaq bədəvilər dəstə-

dəstə onun hədislərinə qulaq asmağa gəlir və peyğəmbərin qarşısında namüənasib vəziyyətdə əyləşirdilər. Bu, peyğəmbəri mənən sıxmış və utandırmışdır. Bununla əlaqədar vəhy gəlmişdir: “Ucadan danışmayın, özünüzü ədəblə, ləyaqətlə aparın, bədənizi örtün”.

Bədəvi kişi və qadınlar o vaxtdan bədənlərinin bədənə aşağı hissəsini örtürdülər. Lakin sinə, boyun, baş yenə açıq qaldı. Bu dəfə örpək haqqında ayə nazil oldu: “Saçları örtmək lazımdır ki, boyunu və sinəni Ərəbistan günəşinin qızgın şüalarından qorumaq mümkün olsun”.

Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, ərəblər çadranı Məhəmməd peyğəmbərdən xeyli gec, işğallardan sonrakı dövrdə digər xalqlarla əlaqələr yarandıqdan sonra tətbiq etdilər.

Əhməd bəy əsərdə türk yazıçısı Fatma Aliyənin də çadra ilə bağlı mülahizələrindən söz açıq və çadranın meydana gəlməsi barəsində onun irəli sürdüyü gümanlardan birini oxucuya çatdırır. “Fakt faktlığında qalır” - deyər Fatma Aliyə “Məşhur müsəlman qadınları” əsərində yazırdı ki, heç nə peyğəmbərin işıqlı obrazına kölgə sala bilməz. Tarixdən məlumdur ki, Məhəmməd peyğəmbərin və ilk xəlifələrin vaxtında

qadınlar kişilərlə sərbəst danışır, hər iki cinsdən olan adamları qonaq kimi qəbul edir, məscidə və digər ictimai yerlərə gedirdilər.

Fatma Aliyə müsəlman qadınların təkamül dövrünü dörd mərhələyə bölür: birinci üç dövrdə müsəlman qadın bir şəxsiyyət kimi inkişaf edib yüksəklərə qalxır, sonuncu Abbasilər dövrünün əvvəlində də hələ öz statusunu bir müddət qoruyub saxlaya bilir. Bu dövrdə də saray qadınlarının və qızlarının tərbiyəsi ilə şair və yazıçı kimi şöhrətlənən qadınlar məşğul olurdular. Oxumuş qadınlar şəxsi salonlarını açır, oraya Avropada məşhur elm, mədəniyyət xadimi kimi şöhrət qazanmış qadınları dəvət edir, diskussiyalar keçirirdilər.

Fatma Aliyə qeyd edirdi ki, IX-X əsrlərdə ərəb xilafətində qadının vəziyyəti hələ kifayət qədər müstəqil və azad idi. Onlar kişilər və qadınlar üçün ortadan iki hissəyə bölünmüş geniş çadırlarda yaşayırdılar. Qadınlar üçün hissə “hərəm” adlanırdısa, bu, hələlik, avropalı qadınlara məxsus salon mənasını ifadə edirdi. Ev sahibəsi orada öz qonaqlarını qəbul edir, ədəbi gecələr və qəbullar keçirirdi.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru